

De Martinikerk te Franeker

Een korte impressie van de geschiedenis van de stad Franeker

Franeker was in de Middeleeuwen de belangrijkste stad van noordelijk Westergo. Veel belangrijke adellijke lieden stichtten in Franeker hun *stinsen* en *staten*. Hertog Albrecht van Saksen vestigde in 1498 vanuit Franeker zijn gezag als "*gubernator en potestaat*" wat in de praktijk betekende dat hij landsheer van Friesland werd. Het gewest had zich in de voorgaande eeuwen dit soort vorstelijke heren steeds van het lijf weten te houden om de lang gekoesterde Friese Vrijheid te behouden.

Een kleine eeuw later in 1585 stichtte stadhouder Willem Lodewijk van Nassau een universiteit in Franeker wat, naast de universiteit van Leiden, de tweede werd van de Republiek. Deze werd in 1811 pas weer opgeheven.

Een wereldberoemde Franeker werd de wolkammer Eise Eisinga (1744 – 1828) als ontwerper en bouwer van een omvangrijk mechanisch Planetarium. Dit trekt nog altijd ieder jaar veel toeristen naar Franeker. Verder moet nog genoemd worden dat Franeker bekend staat als het 'kaatsmekka' van Fryslân. Hier vindt elk jaar op *het Sjûkelân* de PC plaats, wat de belangrijkste wedstrijd van het kaatsseizoen is. Mede dankzij al deze ontwikkelingen bloeide de stad en vindt men nog steeds bijzonder mooie gebouwen langs de straten en grachten.

Exterieur van de kerk

De Martinikerk is de enige middeleeuwse kerk in Friesland met een kooromgang. Uit een akte blijkt dat er in de 11de eeuw al een aan *Sint Martinus van Tours* gewijde kerk op de terp stond - waarschijnlijk was deze van hout - gevolgd door een tufstenen kerkje. Omstreeks 1421 werd de huidige gotische Dekanaatskerk gebouwd. Het is een zogenaamde pseudo-basiliek. Dit betekent dat het gewelf van het middenschip hoger is dan dat van de zijbeuken en dat daar tussenin 'blinde vensters' zitten. Een basiliek heeft geen blinde vensters, alleen echte vensters.

De muren zijn gemaakt van mooie oude zogenaamde kloostermoppen waarin geel domineert. Opvallend zijn de steunberen rondom de kerk; zij vangen de grote druk van het gewicht van de daken op waardoor de eigenlijke buitenmuren worden ontlast en het mogelijk was grote ramen aan te brengen waardoor het interieur helder wordt verlicht. Aan de oostzijde van het koor is een aardig toegangspoortje uit 1647 te zien. Boven het poortje bevindt zich het Franeker stadswapen, een klok met aan weerszijden de godin Ceres, een Romeinse vruchtbaarheidsgodin. Aan de noordkant bevindt zich de sacristie nu in gebruik als consistorie.

De hoge spitse toren wijst als een vinger omhoog naar God. Een oud kerkenboek uit 1714 vermeldt een brand waarbij de toren ernstig beschadigd raakte; "*Op hemelvaertdagh brande hier onze toren af door die donder*". De toren werd weer in ere hersteld, zij het dat hij iets lager werd gemaakt. De toren bestaat uit drie geledingen, waarvan de bovenste slanke galmgaten heeft. Bovenop de spits staat een haan. Het huidige aanzien van de kerk is te danken aan grondige restauraties in de jaren 1940-43 en 1999-2001.

Interieur: "Vroomheid in hout en steen"

Bij het binnenkomen valt de grote ruimtewerking op. Dit komt vooral door de dertig slanke pilaren tussen de zijbeuken van het schip van de kerk. Deze dertig pilaren beelden de Goddelijke volmaaktheid uit. De twaalf pilaren rond het koor beelden de twaalf stammen van Israël uit en deze verwijzen weer naar de twaalf apostelen. De Franeker Martinikerk is de enige kerk in Friesland met

een kooromgang; deze werd voor 1595, toen de kerk nog een Rooms-Katholieke kerk was, voor processies gebruikt.

De preekstoel is in 1622 gemaakt door kistenmaker Syuert Hieronimus. De kuip heeft gekorniste panelen met daarin zwart ebbenhout. Aan de onderkant is de kuip versierd met schubwerk. Boven de preekstoel hangt een groot klankbord, waarin een kleiner en ouder exemplaar is verwerkt.

Bovenop staat een leeuw die het stadswapen van Franeker vasthoudt.

De banken in het koor zijn uit de 15de eeuw. De voorste banken in de kerk hebben fraai bewerkte klapdeurtjes en zijn uit het begin van de 17de eeuw.

De vermaarde pilaarschilderingen (fresco's) worden gedateerd rond 1450- 1500.

Toen de protestanten de kerk aan het einde van de 16de eeuw overnamen, zijn de beschilderde pilaren met een laag witkalk bedekt. In 1860, bij de aanleg van gasverlichting, kwamen de fresco's toevallig weer tevoorschijn. Vervolgens werden deze keurig afgedekt met gordijnen; afbeeldingen van heiligen in een protestantse kerk gaven immers geen pas. Rond 1950 zijn deze gordijnen weer verwijderd. Op de pilaren zijn de volgende heiligen afgebeeld:

Aan de zuidzijde van achteren naar voren:

- **Sint Clothilde:** zij was de vrouw van de heidense koning Clovis, koning der Franken, afgebeeld met een kerk in de hand en een kroon op haar hoofd;
- **Sint Rochius:** beschermheilige van doctoren en verpleegsters, afgebeeld met pestbuil, engel en hond;
- **Sint Hubertus:** beschermheilige van de jagers, afgebeeld met zijn paard en een hert met een kruis tussen de geweitakken;
- **Sint Adrianus:** beschermheilige van de soldaten, ridders en smeden en beschermheilige tegen de pest, afgebeeld met zwaard aambeeld en leeuw. Bovenaan alleen het woord Maria en slecht zichtbaar een afbeelding van een kruis.

Rond het koor bevinden zich Fresco's van:

- **Sint Lucas:** hij stierf op 84-jarige leeftijd. Hij was arts en schilder en is afgebeeld met een schilderij in zijn hand en zijn symbool, de koe met een wapenschild om de hals;
- **Sint Jacobus de Meerdere** (Sint Jacob). Hier afgebeeld als een pelgrim met staf, reistas, lange jas en hoed;
- **Sint Sebastianus:** beschermheilige van de boogschutters en de kruisridders. Hij was officier in het Romeinse leger. Hij is afgebeeld als ridder met pijl en boog.

Aan de noordzijde van achteren naar voren, bovenaan:

- **Sint Dominicus:** stichter van de kloosterorde *de Dominicanen*. Afgebeeld als monnik met de duivel aan een touw en een kruisstaf in de hand. De hond naast hem heeft een staf in zijn bek met daarop de globe.
- **Sint Franciscus:** stichter van de kloosterorde der Franciscanen. Afgebeeld als monnik met bruine pij en wit koord om de middel.

Onderaan:

- **Sint Catharina van Alexandrië:** beschermheilige van wijsgeren, wagenmakers en molenaars. Afgebeeld met kelk en zwaard;

- **Sint Margaretha**: beschermheilige van onvruchtbare vrouwen van de boerenstand . Afgebeeld met paarlen kroon en zwaard;
- **Sint Apollonia**: beschermheilige tegen kiespijn. Ze stierf op de brandstapel ; vastgebonden aan een boom worden haar tanden getrokken .

Grafstenen

Vroeger woonden er vele rijke adellijke personen in Franeker en in de periode dat Franeker een universiteit had, ook hoogleraren. Deze rijke en vooraanstaande personen werden in de Martinikerk begraven. Het 'gewone' volk kreeg een plaats op het kerkhof.

De grafstenen - ruim 300 - zijn tijdens de restauratie van 1940-1943 in volgorde van beeldhouwwerk herplaatst. De 27 belangrijkste zijn verticaal tegen de muren gezet. Op veel grafstenen komen de namen van de bewoners van de stinzen voor. In de zuidbeuk tegenover de 5de pilaar, staat een grote zerk van Fredrick van Schurman , eens de bewoner van de Martenastins. Hij was de vader van de beroemde Anna Maria van Schurman. Zij stond bekend als de meest geleerde vrouw uit die dagen. In het koor bevindt zich de liggende grafsteen van de Sakser Cristoff Karis; één van de weinige tastbare herinneringen aan de Saksische periode van de Friese geschiedenis.

Midden in de noordbeuk ligt een kleine steen met daarop de namen van 3 studenten uit Hongarije die in Franeker theologie studeerden en hier op jonge leeftijd overleden. Zij werden in de kerk begraven.

Orgel

Het huidige orgel dateert van 1842. Het is gebouwd door de firma van Dam uit Leeuwarden. De orgelhistorie van de kerk begint echter veel eerder. Reeds in 1478 bouwde de Franeker Sicke Greetna een orgel in de Martinikerk. Daarna is er nog tweemaal een nieuw orgel gebouwd waarvan één door de vermaarde orgelbouwer Jan van Covelen uit Amsterdam en één door een leerling van de beroemde orgelbouwer Arp Schnitger uit Hamburg. Orgelbouwer van Dam achtte het in 1842 niet nodig om al het pijpwerk van het door hem nieuw te bouwen orgel opnieuw te maken. Daardoor is in het huidige orgel nog een vijftiental pijpen van Jan van Covelen aanwezig terwijl het ook nog een aanzienlijk aantal registers hoofdzakelijk pijpwerk uit het orgel van de leerling van Arp Schnitger bevat. Dit oudere pijpwerk bepaalt de klank van het huidige 'van Dam orgel' in hoge mate. In het midden van de 20ste eeuw kreeg het orgel, volgens de toen gangbare voorkeur, een neo-barokke klank. In 1996 is het orgel grondig gerestaureerd door orgelmakerij Bakker en Timmenga te Leeuwarden met als adviseur de heer Jan Jongepier. Bij de restauratie kreeg het orgel zo veel mogelijk de klank van 1842 terug.

Sinds februari 1987 hangen er weer **Kronen** in de kerk. Onder het motto "De Martini spant de kroon" is daarvoor in Franeker een huis-aan huis-actie gehouden. En daarmee is niets te veel gezegd want van welke kant je Franeker ook binnenkomt, nog altijd beheerst de Martinikerk het stadsbeeld. Dat is al eeuwen zo. Het gebouw is derhalve cultuurhistorisch van grote betekenis.

Bronnen

- J. de Vries; *'De Franeker Martinikerk'*
- R. Steensma ; *'Twaalf heiligen in de St Maartenskerk'*
- Publicatieband SAFT deel 3
- S. ten Hoeve; *'Friese Preekstoelen'*

5 oktober 2019

Sytske Kooij-Jacobsma